

Å skrive radikalt bokmål
andreash, Pål Styrk Hansen
Eskil Hanssen
Eric Papazian
Lars S. Vikør

Creative Commons - BY -- 2012

Table of Contents

Å skrive radikalt bokmål	1
Et moderne bokmål	1
Å skrive radikalt bokmål	2
Hva er radikalt bokmål?	3
Bakgrunn	3
Viktige trekk i radikalt bokmål	10
Ordformer	10
Substantiv og pronomen	13
Verb	17
Konsekvens og stil	19
Hva er stil, og bør vi være konsekvente?	19
Radikalt bokmål i praksis	24
Tekstprøver	24

Å skrive radikalt bokmål

Et moderne bokmål

Føler du at konstruksjoner som «en jente oppe på broen kastet en sten i elven» er unaturlige for deg? Har du egentlig mer lyst til å skrive «ei jente oppe på brua kasta en stein i elva» og liknende, i tråd med vanlig talespråk i store deler av landet, men trenger litt hjelp og råd for å komme i gang? Da er disse sidene for deg! Her finner du nyttige råd, tips og annen informasjon om det som populært blir kalt «radikalt» bokmål – et moderne og framtidsretta bokmål som heller vektlegger det språket folk faktisk bruker i tale enn stive og talemålsfremmede former som hører fortida til.

Å skrive radikalt bokmål

Mange som ønsker å skrive et radikalt og folkelig bokmål, føler seg usikre på åssen de kan utforme sin egen språkform sånn at det blir akseptabelt for andre. Dette heftet er laga særskilt til dem. De vil ofte spørre seg:

– Hva er lov og hva er ikke lov?

– Må jeg være konsekvent?

– Er det spesielle stilhensyn jeg må ta?

Slike spørsmål prøver vi å svare på her.

Heftet er utarbeida av de underskrevne, og utgitt av Landslaget for språklig samling. Laget har til hovedoppgave å kjempe for et framtidig norsk skriftspråk bygd både på tradisjonene i bokmål og nynorsk og på talemålet i bygd og by. Ei sidestillt oppgave er arbeidet for å gi det folkelige talemålet høyere sosial prestisje, slik at det kan få sette sitt preg på begge skriftspråka våre.

I dagens situasjon mener vi det er viktigst i denne sammenhengen å arbeide for å heve prestisjen til de radikale formene i bokmålet; de er ofte utbredte former i det folkelige talemålet i alle landsdeler, men de blir likevel gjerne nedvurdert, slik at mange kvier seg for å bruke dem i skrift sjøl om det etter talemålet skulle falle naturlig for dem. Ei slik oppvurdering kan etter vårt syn bare skje gjennom en gradvis prosess, der disse formene blir mer og mer «nøytrale» i folks øyne gjennom bruk. Egentlig har vi lenge vært inne i ei slik utvikling, men vi mener det er grunn til å stimulere den blant annet gjennom slike informasjonstiltak som dette.

Vi begynner heftet med en kort definisjon av begrepet radikale former og radikalt bokmål, og gir deretter en rask historikk og ei oppsummering av idégrunnlaget vårt. Hoveddelen av heftet er ei drøfting av de konkrete språklige problema som det radikale bokmålet reiser, både ut fra hva som er tillatt og ikke tillatt i rettskrivinga, og ut fra hva som er vanlig og akseptert i den praktiske språkbruken, slik vi vurderer det. Deretter drøfter vi spørsmål som gjelder konsekvens og stil, og til slutt tar vi med noen korte tekstprøver.

Vil du kommentere noe av det vi skriver, kan du skrive til redaksjon@sprakligsamling.no. Vi trykker gjerne kritiske innlegg (men også innlegg som støtter vårt syn, sjølsagt) i bladet Språklig samling, som kommer ut fire ganger i året.

Pål Styrk Hansen

Eskil Hanssen

Eric Papazian

Lars S. Vikør

Hva er radikalt bokmål?

Bakgrunn

Bokmål er navnet på det ene av våre to offisielle riksspråk, vsa. nynorsk. At de er offisielle, vil bl.a. si at de er normert av Språkrådet, som er underlagt Kulturdepartementet. Begge målformene har en omfattende valgfrihet mellom «konservative» eller tradisjonelle og «radikale» eller nyere former. Et radikalt bokmål er altså et bokmål med et klart innslag av radikale former, f.eks. *sein, bru, sjøl, boka, kasta*, i motsetning til de tilsvarende konservative formene *sen, bro, selv, boken, kastet*. I tillegg har vi det uoffisielle riksmålet, som blir normert av riksmåls-organisasjonen Det norske akademi for språk og litteratur. Det tilsvarer et eldre stadium av bokmål og er derfor praktisk talt identisk med det konservative bokmålet. En kan dermed si at bokmålet omfatter riksmålet, i tillegg til det radikale bokmålet.

Tradisjonell/nyere vil her si *i skriftspråket*. I talemålet er de «nye» formene i bokmål opprinnelige norske dialektformer (særlig østlandske) som ble innført i det tradisjonelle danske skriftspråket på 1900-tallet i samband med fornorskings- og tilnærmings-politikken, i stedet for eller ved sida av de danske eller dansk-norske formene. Derfor er de radikale formene i bokmål som oftest lik de nynorske formene, og kalles derfor gjerne «tilnærmingsformer» eller «samnorske» former. De kalles også «folkemåls-former» fordi de er identiske med de mest utbredte norske dialektformene («folkemål» er en betegnelse for dialekter). Radikalt bokmål kunne derfor også kalles folkelig bokmål og tilnærmingsbokmål eller samnorsk bokmål. Sjøl om noe samnorsk språk strengt tatt ikke fins ennå, blir «samnorsk» ofte brukt om radikalt bokmål. Det er m.a.o. flere grunner til å velge de radikale formene i bokmål: *nasjonalistiske* grunner (de er norskere enn de konservative), *demokratiske* grunner (de er «folkelige» og utbredte former) og *samnorske* grunner (de er de samme som de nynorske formene).

Et radikalt bokmål er ingen klart avgrensa størrelse, men kan ha et større eller mindre innslag av radikale former. Det er m.a.o. ikke valg mellom et radikalt eller et konservativt bokmål som «pakke» eller helhet, men bare mellom *de enkelte formene*, slik at vi kan ha alle mulige overganger mellom et konsekvent radikalt og et konsekvent konservativt bokmål. Ulike radikale former kan variere mye mht. status i talemålet og stilverdi i skriftspråket. Derfor kan et radikalt bokmål variere etter talemålsgrunnlag og stilkjensle hos den som skriver. Spørsmålet om konsekvens kommer vi tilbake til mot slutten av heftet. Her nøyer vi oss med å slå fast at det ikke kan være et krav til radikalt bokmål at det skal omfatte *alle* de godkjente radikale formene. Et slik krav vil knapt noen kunne rette seg etter i praksis.

Å SKRIVE RADIKALT BOKMÅL

For den som vil skrive radikalt bokmål, er det et hovedproblem at de radikale formene er *uvante*. De konservative dominerer i offentlig språkbruk, enten det gjelder presse, litteratur, kringkasting, skole eller statstjenesten. Dermed virker radikale former som avvik. At de er folkelige talemålsformer, øker bare fordommene mot dem hos mange. Det er velkjent at særlig bymålsformer ofte blir sett på som «vulgære». Den som vil bruke radikale former i bokmål, må derfor bryte med mange psykologiske barrierer, både hos seg sjøl og andre. En må stri med sine egne språklige *vaner* og med *holdninger* til de aktuelle formene og de språkvariantene de representerer.

Å skrive radikalt bokmål betyr i praksis som regel at en *legger om* til andre former enn dem en sjøl har



lært på skolen og dem som er gjengs i skriftlig bokmål. Det krever spesiell motivering og innsats: en skiller seg lett ut og kan møte reaksjoner. Samtidig er det en naturlig prosess å prøve å «finne seg sjøl» språklig, dvs. finne fram til et skriftspråk som passer for en, i motsetning til bare å godta det en har lært og det som er «vanlig». En slik prosess er ikke lett: Den fører naturlig nok til usikkerhet og famling, men den fører også etter hvert til en større og klarere språkbevissthet og til et mer gjennomtenkt og gjennomarbeida språk. Ingen gode skribenter unngår den følelsen at språket er gjenstridig, at de må kjempe med det for å lære å beherske det og til slutt bli ett med det.

Det er to «normkilder» som bevisst eller ubevisst påvirker oss når vi skriver. Den ene er vårt eget talemål, den andre er de skriftspråksnormene vi har fått bygd inn i oss gjennom skolegang, egen lesing og skriftlig kommunikasjon med andre mennesker. Det må være et mål for hver enkelt av oss å utvikle ei språkform som både uttrykker vår egen personlighet og samtidig blir godtatt av omgivelsene våre, sånn i det store og hele iallfall.

De som er oppvokst med et talespråk som ligger nær tradisjonelt bokmål, slipper lettest fra denne konflikten. De kan skrive det språket de føler seg heime i, og som de er kommet lett til, i visshet om at deres språklige normer er de dominerende i det norske samfunnslivet. Det store flertallet som ikke hører til denne gruppa, har to muligheter: enten å tilpasse seg helt til normene i det tradisjonelle bokmålet og sjalte ut talemålet som normkilde i skrift (og eventuelt også i tale, dvs. legge helt av seg dialekten), eller å ta strevet med å legge skriftspråket så nært talemålet som de syns de kan.

Å sjalte ut skriftspråksnormene helt og skrive fullstendig etter talemålet, er sannsynligvis ikke mulig for andre enn uvanlig språksikre, motiverte og, må vi føye til, sta personer. En konsekvent «alt-eller-ingenting»-holdning vil lett føre til så mange reaksjoner fra omgivelsene at de fleste før eller seinere vil gi opp forsøket på å skrive radikalt og falle tilbake på det tilvante og trygge. Men som vi skal vise i dette heftet, fins det mange grader av radikalitet. Det er ikke umulig å finne seg et leie mellom det mest konservative og det mest radikale bokmålet som både passer en sjøl og som fungerer i kommunikasjon med andre mennesker. Mye av det bokmålet som faktisk blir skrevet i dag, ligger et eller annet sted i den breie «overgangssonen» mellom helt konservativt og helt radikalt.

Det blir derfor i stor grad et spørsmål om smak og skjønn hva en vil velge. Forfatterne av dette heftet kan sjølsagt bare gi uttrykk for sitt eget skjønn når vi vurderer de enkelte formene og konsekvenskrava. Vi er ingen ufeilbarlige autoriteter, og sjøl om vi håper at dette heftet kan fungere som ei rettleiing for folk som ønsker å skrive radikalt bokmål, kan enhver bruker av heftet overprøve vurderingene våre. Vi er også så fri å mene at en saklig debatt omkring disse vurderingene ville være vel så nyttig og konstruktiv som de fleste andre innslag i språkstriden har vært.

HISTORISK BAKGRUNN

Samnorsk-tanken oppstår og iverksettes

For 150 år sia var det offisielle og dominerende skriftspråket her i landet ennå rein dansk. Dessuten fantes det et standard-talemål blant borgerskapet, stundom kalt "dannet dagligtale", som var et kompromiss mellom det danske skriftspråket og norske, særlig sørøstlandske, dialekter (men med regionale uttale-variasjoner). Men det var alt i gang en bevegelse, starta av Henrik Wergeland og fulgt opp av Knud Knudsen, for å *fornorske* skriftspråket gradvis, hos Knudsen i retning av standard-talemålet, iallfall i



første omgang. Dessuten var det ei rørsle, ledet av Ivar Aasen, for å *erstatte* det med et nytt, bygd på bygdemåla, særlig de mest arkaiske. Disse to retningene førte fram til henh. bokmål, som svarer til standard-talemålet, og nynorsk, som svarer til dialektene og især bygdemåla. Men dermed var grunnen lagt for en tredje bevegelse, nemlig å *forene* de to riksspråkene i ett felles eller *samnorsk* språk, som samsvarte med *alt* norsk talemål.

Samnorsk-idéen ble formulert alt av Knud Knudsen i 1850, da han skreiv at ”Disse to Veje [hans egen og Aasens] til et virkeligt norsk Sprog er forresten kun forskjellige, hvad Udgangspunktet og den første Strækning angaar; siden løber de uidentivl sammen”. Men tanken slo an først i begynnelsen av 1900-tallet, da begge skriftspråkene var offisielt godkjent og normert ved reformene i 1901 (modernisering av nynorsk) og 1907 (fornorskning av bokmål etter Knudsens program), som brakte dem atskillig nærmere hverandre. Det var særlig *Moltke Moe* (sønn av eventyrsamleren Jørgen Moe) som talte for den, bl.a. slik i 1907: «Det ene (skriftspråket) kan ikke tyne det andet, kaste det ut av landet. Vi kan ikke skjære bort hverken vor gamle historie eller vor senere historie, kan ikke sette hverken by eller bygd utenfor. Begge maa være med, hver fra sin kant, mot det store maal: et samnorsk sprog, vokset op av de levende talemaal, byernes som bygdernes.»

Med «samnorsk» mente Moe da et framtidig sluttprodukt av en langvarig og gradvis prosess. Denne prosessen skulle stimuleres gjennom offisielle rettskrivingsreformer i begge målformer, og for bokmålets vedkommende måtte det bety at en tok inn i den offisielle normalen former som brøt med det som blei regna som «dannet tale». Nynorsken på si side måtte gi opp former som var ensidig knytta til «fjord- og fjell-Norge», og legge seg nærmere talemålet på Østlandet, i Trøndelag og Nord-Norge.

Rettskrivingsreformene av 1917 og 1938 var to dugelige steg på tilnærmingsvegen. Tendensen gikk i retning av å styrke særlig det østlandske folkemålsinnslaget i begge målformene, i 1917 som valgfrie former, i 1938 i stor grad som obligatoriske former som altså fortrengte de tradisjonelle. For eksempel fikk mange hokjønnsord obligatorisk -a (*sola, boka, gata* istedenfor *solen, boken, gaten* osv.). I motsetning til i 1907 gikk altså fornorskninga her ut over det standard-talemålet ga grunnlag for, og tok reine dialektformer inn i skriftspråket. I 1952 blei Norsk språknemnd oppretta, med det klare samnorsk-formålet å ”fremja tilnærminga mellom dei to skriftmåla på norsk folkemåls grunn”. Riksmålsforbundet godtok ikke formålet og boikotta nemnda. I stedet satte de opp sin egen konservative normal, riksmål, med egne ordlister, i konkurranse med det offisielle bokmålet.

Samnorsk-tanken motarbeides og forlates

Etter krigen utvikla det seg nemlig en kraftig motstand mot 1938-reforma og tilnærmingspolitikken i det hele tatt. Dette kom delvis av at reformene blei gjennomført for raskt. Det blei ikke tid til å venne seg til de radikale formene og prøve dem ut i praksis før de blei innført i lærebøkene. At litterære klassikere blei «omskrevet» til radikalt bokmål i lesebøkene for skolen, gjorde ikke saka bedre.

Det var altså ikke vanskelig å finne saklige innvendinger mot den måten «samnorskpolitikken» blei praktisert på, men riksmålsbevegelsen, som raskt greip initiativet i motstanden, spilte vel så effektivt på irrasjonelle følelser og fordommer mot «vulgærsproget». Aksjonene utarta til rein hets mot folkemål i det hele tatt, blanda med en god porsjon nynorskhat, og de fikk tilslutning langt ut over de tradisjonelle riksmålskretsene. Aksjonistene hadde sterke økonomiske krefter i ryggen og sterke personligheter i ledelsen, og de greidde å kompromittere sjølve samnorskbegrepet så sterkt at mange reagerer negativt på

det den dag i dag, uten nødvendigvis å vite så nøye hva det innebærer. «Øydelegg ikkje det vakre ordet samnorsk!» skreiv Halvdan Koht i Arbeiderbladet i 1953, noe som gir oss en idé om hvor intens striden var.

Fra slutten av 1950-åra har derfor myndighetene skifta linje i språkpolitikken. Etter hvert blei språket i lærebøkene mer tradisjonelt igjen. Den nye læreboknormalen av 1959 førte til ei stabilisering av status quo, ikke til nye skritt på tilnærmingsvegen. Etter hvert blei det politisk vanskelig å forsvare tilnærmingslinja, og de politiske partiene som hadde stått bak denne linja (i første rekke Arbeiderpartiet) så seg best tjent med ei *språkfredslinje*. Den gikk ut på å gi innrømmelser til Riksmålsforbundet, som sia 1952 har drevet ei privat normering av det konservative bokmålet (riksmålet) med tilslutning fra ledende krefter i næringslivet og store deler av den konservative pressa og forlaga. Bl.a. blei Norsk språknemnd i 1972 erstatta av Norsk språkråd med et sterkt nedtona tilnærmingsformål, slik at Riksmålsforbundet lot seg representere.

I praksis var samnorsk-politikken forlatt. I 1981 blei tradisjonelle riksmålsformer igjen tatt inn i bokmålet, vsa. tilnærmingsformene, slik at avstanden mellom bokmål og nynorsk økte. Men først i 2002 blei samnorsk-politikken offisielt avlyst (i Stortingsmelding nr. 9). Heretter skulle de to målformene normeres uavhengig av hverandre. I 2004 ble Norsk språkråd oppløst, og i 2005 ble det erstatta av Språkrådet, som bl.a. skal styrke det norske språkets status og nynorskens status spesielt. Det er mindre selvstendig og mer underlagt Kulturdepartementet enn sine to forgjengere. Bl.a. blir direktøren utnevnt av departementet.

Bokmåls-reforma i 2005

I 2005 blei det også gjennomført en større reform av bokmålet, i samme anti-samnorske ånd, men også med noen mer pragmatiske begrunnelser. Departementet har understreka at de nå ønsker ro i skriftspråks-utviklinga, så det er ikke sannsynlig at det blir gjort noen større endringer i bokmålet med det første. Ett hovedmål var å bringe det vedtatte (normerte) bokmålet i nærmere samsvar med det brukte eller faktiske, et annet var å gjøre det enklere og mer systematisk. Under det første målet faller de to første endringstypene, under det andre det to siste:

1) Mye brukte konservative former blei tatt inn igjen (som i 1981), f.eks.

- *hverken* og *syv* (men ikke *tyve* og *tredve*) vsa. *verken* og *sju*,
- enkelte former med monoftong, f.eks. *sten* og *røk(e)*,
- *flyver*, *adferd*, *mottager* vsa. *flyger*, *atferd*, *mottaker*.

2) Lite brukte radikale former blei tatt ut (her gikk man altså videre enn i 1981), f.eks.

- Enkelte former med diftong: *flaum*, *haust*, *lauk*, *naud*, *raud*.

Nå bare med monoftong.

- De fleste formene med *-mn*, f.eks. *famn*, *hamn*, *jamn*, *omn*, *stemne*.

Nå bare med *-vn*.



- Mange enkeltstående former, f.eks. *bjølle*, *brann* (pret.), *eld*, *fann*, *fekk*, *gjekk*, *glas*, *grøn*, *ho*, *hvems*, *kjerke*, *kor*, *korfor*, *kveite* (kornslag), *låg* (pret.), *måndag*, *ner(e)*, *rekne*, *såg*, *tal* (n), *veke*, *åffer* (men fortsatt *åssen*).
- -a i jamvektsinfinitiver (kløyvd infinitiv), f.eks. *væra*, *gjøra*, *komma*,
- -er i ub. flt. av nomen agentis (*lærer-er*), nå bare -e (i andre ord på -er med sammentrekning: også -er: *vintr-er* el. *vint(e)r-e*),
- former med *tt* el. *dd* etter diftong i bøyingsformer av adj. og verb

(*greitt*, *greidde*), nå bare *greit*, *greide*,

3) Skillet mellom hoved- og klammeformer blei oppheva. Alle valgfrie former

blei nå jamstilte, og tidligere klammeformer blei enten strøket eller jamstilt. F.eks. blei de ortofone klammeformene *ba*, *dro*, *ga*, *sto* forfremma til jamstilte former vsa. *bad*, *drog*, *gav*, *stod*, og *viss* blei jamstilt med *hvis*. Nynorsk har til i dag (2010) beholdt skillet mellom hoved- og klammeformer, men det er meninga at det skal gå ut også der.

4) Man prøvde å gjennomføre enklere, mer generelle regler i morfologien. Nå er -a og -en i b. ent. f og -a og -ene i b. flt. n generelt jamstilte, i alle ord (også f.eks. *bikkjen* og *barnene*).

I og med at noen former kom inn mens andre gikk ut, blei ikke valgfriheten så mye redusert med denne reforma. Og sjøl om en del radikale former gikk ut, står de mest sentrale igjen. Formelt gir altså rettskrivinga i dag høve både til å skrive nesten reint «riksmål» og til å skrive et svært radikalt bokmål. Men fortsatt sliter vi med ettervirkningene av riksmålshetsen i femtiåra og de språklige og sosiale fordommene som vi har arva helt fra dansketida, at folkelige talemålsformer er «vulgære», «upassende» eller «feil». Diskrimineringa av dialekter i tale er nok svakere enn den var før i tida, men det er fremdeles mange som har underlige forestillinger om radikale bokmålsformer i skrift, og manglende kunnskaper om hva som faktisk er tillatt. Et viktig formål for Landslaget for språklig samling er å arbeide for mer opplysning og større toleranse i disse spørsmåla.

SPRÅKLIG SAMLINGS SYN

Språklig samling blei stifta i 1959, da det begynte å røyne på for samnorsk-tanken, og hovedformålet var å forsvare den tilnærmingspolitikken som til da hadde vært myndighetenes politikk. Dette arbeidet kulminerte i et framlegg til en *samlenormal*, som kom i 1966. Her prøvde vi å arbeide sammen de to skriftspråka til ett, i hovedsak på grunnlag av de fellesformene som allerede fanns i de offisielle normalene for bokmål og nynorsk. I mange tilfelle blei eksisterende bokmåls- og nynorskformer jamstilt, slik at en også innafor denne normalen kunne legge språket nær opp til bokmål eller nynorsk. Hensikten med samlenormalen var først og fremst å demonstrere at ei slik fellesform bygd på bokmål og nynorsk var mulig. Men den kom på et tidspunkt da samfunnet ellers var på veg bort fra samnorskpolitikken, og den blei stående som et teoretisk eksperiment uten å få noen innflytelse i praksis.

I midten av 1970-åra tok politikken i Språklig samling ei ny vending, denne gang i tråd med en dominerende tendens i samfunnet ellers. Hovedvekta blei nå lagt på å kjempe fram ei oppvurdering av folkelig talemål i seg sjøl. Bare ved å gi folk respekt for talemålet sitt og trygghet for at det er like godt og

verdifulle som andre og mer prestisjefylte talemålsformer, kan vi skape en ny respekt for folkemålsformene i skrift. I lagets prinsippprogram, vedtatt i 2009, står bl.a. dette:

LSS vil arbeide for å fremme bruken av de folkemålsnære formene i bokmålet, med sikte på å fremme ei utvikling mot et framtidig fellesnorsk skriftspråk som alle norsktalende kan kjenne seg hjemme i. Dette skriftspråket bør avspeile flertallets talemål og dermed støtte opp om det, samtidig som det fører videre mest mulig av den fellesarven som ligger i bokmåls- og nynorsktradisjonene.

Ordet «samnorsk» blir altså ikke brukt her. Dette ordet er svært tvetydig, og det er grunnen til at vi mener en bør være forsiktig med å bruke det så lenge en ikke er sikker på at alle mener det samme med det. Egentlig betyr det bare «fellesnorsk», og i den betydningen er vel minst 90 prosent av norsk skriftspråk i dag allerede samnorsk. Men etter krigen fikk samnorsk i manges ører betydningen «et kunstprodukt, resultatet av ei kunstig sammenskriving av bokmål og nynorsk». Og dette kunstproduktet mente de å se i det offisielle radikale bokmålet, som i seg sjøl ofte fikk merkelappen «samnorsk» på seg. Ordet blei, som vi alt har antydning, et reint skjellsord, og det fungerer den dag i dag som skjellsord til og med for mange som står fjernt fra riksmålsbevegelsen, og som kanskje er enige med oss i at skriftspråket bør bygge på folkelig talemål. Det er fordi dette samnorskbegrepet har en så sterk biklang av «teknokratisk kunstprodukt».

Et slikt samnorskbegrep ønsker vi ikke å representere. Vi vil altså ikke «skru» målformene sammen gjennom forserte språkreformer. Men vi er også motstandere av å reise vassette skott mellom dem. Begge målformene representerer viktige deler av norsk talemåls- og skriftmålsfølelse, i alle sine former og varianter. Vi ønsker å gi folk høve til å gjenspeile talemålskjensla si i skrift, og til å leve seg inn i begge skriftspråkstradisjonene og la dem gjensidig befrukte hverandre. En slik politikk vil etter vårt syn i praksis fremme ei langsiktig *sammenvoksing* av bokmål og nynorsk til et felles framtidig norsk skriftspråk. Hvor enhetlig det blir, må framtida avgjøre. Det mest uheldige som kan skje, er at én skrifttradisjon (i praksis den sterkeste: det konservative bokmålet/riksmålet) trenger unna alle andre og etablerer seg som det eneste eller helt dominerende norske skriftspråket. Det vil være både udemokratisk og skadelig for norsk språkkultur i det hele tatt.

Det verdisynet som prioriterer det folkelige talemålet, støtter seg til språksosiologisk og språkpsykologisk forskning, og til pedagogiske erfaringer. Vi mener at alt talemål er likeverdig; vi forkaster altså tanken om at et normalisert talemål er noe bedre, mer korrekt eller «dannet» enn en hvilken som helst dialekt. Vi veit også at folk blir utrygge når de føler at morsmålet deres blir sett ned på, og ikke regna som godt nok i situasjoner der de har bruk for å uttrykke seg språklig. Dette stiller store krav til skolen og andre offentlige institusjoner når det gjelder holdningen til språk og dialekter. Språket vi har med oss heimefra, det egentlige morsmålet vårt, er så djupt rotfesta i oss at det hemmer oss vesentlig om vi må legge om språket vårt og snakke «fint».

I dette ligger det også et demokratisk standpunkt: Vi mener at forakt for folkelig talemål egentlig er forakt for dem som bruker denne typen talemål. Å kunne bestemme hva som til enhver tid er gangbart språk, er å ha stor makt i et samfunn. Det gjelder både tale og skrift. Vi vil arbeide for at skriftspråket skal bli et godt uttrykksmiddel for *alle*.

I det som følger skal vi gi en oversikt over de viktigste trekka i radikalt bokmål, dvs. over de punktene i bøyningsendelsene og ordstammene der det er valg mellom ei radikal og ei konservativ form. Men noen



fullstendig beskrivelse av rettskrivingssystemet i bokmål gir vi ikke; det får en søke i ei vanlig lærebok, en grammatikk eller ei ordliste.



Viktige trekk i radikalt bokmål Ordformer

Vi skal her ta for oss noen gjennomgående trekk som gjelder lydform i enkeltord. De aller fleste forskjellene har å gjøre med en motsetning mellom en opphavlig dansk og en opphavlig norsk form, der selvsagt den dansk-prega forma er den tradisjonelle, mens den norske er innført som et ledd i fornorskninga og tilnærminga, og som oftest (mer eller mindre) radikal.

Diftonger

Tradisjonelt er diftongene *ei*, *au* og *øy* regna som et viktig kjennemerke på norsk språk i motsetning til dansk og svensk, og «fornorskinga» av bokmålet kom derfor til å innebære at slike diftongformer blei innført der. Men i talemålet er diftongene behandla nokså ulikt. En del dialekter, særlig helt øst i Sør-Norge, har forenkla diftongene helt, mens vestlandsdialektene har beholdt mest av dem. De fleste østlandske, trønderske og nordnorske dialekter står i ei mellomstilling: de har forenkla diftongene i en god del ord og beholdt dem i mange andre. Bl.a. er det ofte monoftong foran lang konsonant eller konsonantgruppe (der diftongene ble forkorta), diftong ellers, f.eks. *feit* – *fett*, *brei* – *bredt*, *dau* – *dødt*. Bokmålet inntar også ei slik mellomstilling, og i læreboknormalen er det gjennomført ei vidtgående *jamstilling* av former med diftong og enkeltvokal («monoftong»). Det gjelder blant anna i disse orda:

ei/e:

aleine/alene, *bein/ben*, *beist/best*, *ble/blei*, *bleik/blek*, *brei/bred*, *eigen (eiga, eige)/egen (eget)*, *feit/fet*, *grein/gren*, *heil/hel*, *heim/hjem*, *heit/het*, *leik(e)/lek(e)*, *leite/lete*, *meine/mene*, *reim/rem*, *rein/ren*, *reip/rep*, *reir/rede*, *sein/sen*, *skei/skje*, *skeiv/skjeiv*, *steik(e)/stek(e)*, *stein/sten*, *veik/vek*, *veit/vet*.

au/ø:

aure/ørret, *aust/øst*, *blaut/bløt*, *dau(d)/død*, *gauk/gjøk*, *graut/grøt*, *klauv/klov*, *laus/løs*, *lauv/løv*.

øy/ø:

bløyte/bløte, *kløyve/kløve*, *løyse/løse*, *røyk(e)/røk(e)*, *støype/støpe*.

I noen av disse orda er det en klar stilistisk forskjell, og delvis også en betydningsforskjell. Det gjelder særlig *dau(d)/død* og *blaut/bløt*. *Aust* blir brukt i værmelding for å unngå forveksling med *vest*.

I et mindre antall ord tillater rettskrivinga bare diftong eller bare monoftong. Bare diftong har:

eik, *geit*, *meitemark*, *sleiv*, *tein*; *hauk*; *øy*, *røys* og selvsagt "lånordet" *løyve*.

Bare monoftong har:

høst, løk, nød, rød; ed, en, enig, fler(e), heder, hedre, hete, mer(e), peke, preke og suffikset *-het*.

Så langt formene i rettskrivinga. Den som leser igjennom denne oversikta, vil trulig reagere nokså ulikt på de ymse variantene i de enkelte orda, fordi de har så ulik stilling i talemålet og i det vanlige bokmålet. I Oslo-området f.eks. vil former som *bein, grein, stein, rein, sein, veit, skreiv, reiv, røyk, røyke* være vanlige i talemålet, mens det som regel heter *hel, hete, mene, skje, mer, flere, løk, rød, nød*. I andre landsdeler vil *heil, meine, laus* være helt kurante mange steder, mens en samtidig kan holde på f.eks. *egen* og *peke*.

I radikalt bokmål bør det være rom for begge variantene i slike tilfelle, og hver bør velge det en syns klinger best ut fra ens egen språkbakgrunn. Er en fortrulig med begge variantene i et bestemt ord, kan det likevel være grunn til å velge diftongforma, siden disse formene helt klart blir brukt mindre i skrift enn de burde etter sin stilling i talemålet. Vekslinger som *leite–lette, steike–stekte, feit–fett–fedme*, som er vanlige i talemålet, bør også aksepteres.

ju/y

Variasjonen *ju–y* er i slekt med diftongspørsmålet. Det dreier seg også her om ord der de mest utbredte talemålsformene ofte blir regna som «avstikkende» i skrift, trass i at de er formelt jamstilt i læreboknormalen. Det gjelder m.a.: *djup/dyp, mjuk/myk, sjuk/syk, sju/syv, tjukk/tykk, tjuv/tyv*. Men merk at det bare kan hete *tjue*. Også her vil vi rå til å bruke de mest folkelige formene, dem med *ju*, men samtidig advare mot et konsekvenskrav som kan virke som ei tvangstrøye. F.eks. må en kunne bruke *dybde* og *fordypning* sjøl om en holder seg til *djup*.

o/u

Her har vi to typer ord: i den ene er vokalen *u* særnorsk, mens *o* faller sammen med dansk og svensk. Det blir regna som et av de språkhistorisk sett aller eldste skillemerka mellom norsk på den ene sida og de to andre på den andre. Det gjelder *bo/bu, bro/bru, ko/ku, tro/tru*. Av disse er *ku* for lengst obligatorisk i rettskrivinga og enerådende i språkbruken, mens de andre er jamstilt. I dialektene dominerer *bo* på Østlandet, mens *bru* og *tru* er de vanligste formene over hele landet unntatt i en del bymål. I skrift står *tro* sterkest, mens *bru* er godt innarbeidd.

Den andre typen har kort *u* i tradisjonelt bokmål (et dansk trekk), og kort *o* (uttalt som *å* eller *ø*) i radikalt bokmål, nynorsk og dialektene. Her er det jamstilling mellom: *dogg/dugg, dokke/dukke, golv/gulv, hogg/hugg, hogge/hugge, hol/hull, kol/kull, korg/kurv, mold/muld, molte/multe, vogge/vugge*. I radikalt bokmål vil det i de fleste tilfelle falle mest naturlig å bruke formene med *o*, som også er ganske innarbeidd i språkbruken (de fleste hadde hovedform med *o* og sideform med *u* fram til 1981). I orda *hol, kol, golv* ser en stundom at de østlandske formene med *ø* blir brukt istedenfor de offisielle, bl.a. i uttrykket *høl i huet*.

kv/hv/v

Det opphavlige er *hv-*, som fortsatt skrives i dansk og bokmål (selvsagt uttalt med /v-/). Nynorsk og de



fleste dialektene har fått *kv-* i stedet. Også i bokmål er *kv-* jamstilt med *hv-* i noen ord. Det gjelder bl.a. *hval/kval*, *hvass/kvass*, *hvile/kvile*, *hvit/kvit*, *hvine/kvine*. I talemålet dominerer *kv-* over det meste av landet, men Sørøstlandet har *v-*, og hos folk som skriver radikalt bokmål med sørøstlandsk bakgrunn dominerer derfor formene med *hv-*. Bare i *kvass* og *kvesse* er *kv-* det vanligste. For folk fra andre landsdeler vil kanskje formene med *kv-* være de naturlige også i de andre ordene.

I en del opphavlige *hv-*ord er det eneform med *v-* uten *h*: *valp*, *veps*, *verv*, *virvel*. Dessuten kan subjunksjonene *hverken* og *hvis* også skrives lyddrett *verken* og *viss* (her fins det inga form med *kv-* i dialektene).

Obligatorisk *hv* har vi i *hvete*, determinativet *hver*, *hvert* og spørreordene *hva*, *hvem*, *hvilken*, *hvor* og sammensetninger med *hvor-*. *Hvordan* har den sørøstlandske bymålsforma *åssen* som valgfri form. Den blir brukt ganske mye i talt bokmål, mindre i skriftlig.

g/v

Her er *g* det opphavlige og det gamle norske, mens *v* er en overgang i dansk (og noen sørlandske dialekter). Ord med *g/v* er behandla litt forskjellig i rettskrivinga. Vi gir en oversikt her:

Det kan bare hete *farge*, *gagn*, *hage*, *lage*, *torg*. Men det kan hete *lyge/lyve/ljuge*, *flyger/flyver*, *krage/krave*, *mage/mave*. Alle disse formene er jamstilt. Stort sett vil formene med *g* passe best i radikalt bokmål.

Jamstilt er også *lav/låg* og *høy/høg*. Siden det heter *høy* og *lav* i sørøstlandske bymål, er disse formene vanlige i radikalt bokmål, men også *høg* og *låg* blir en god del brukt.



Substantiv og pronomen

BØYNINGSFORMER

Substantiv

Som kjent har alt norsk talemål unntatt Bergen og Stavanger tre kjønn i substantiver: hankjønn, hunkjønn og intetkjønn, med bl.a. hver sine endinger i bestemt entall, jf. f.eks. *båt-en*, *bok-a*, *hus-et* (særlig hunkjønnsendinga varierer i dialektene). Også nynorsk har dette systemet gjennomført, mens dansk, som bokmålet er utvikla av, bare har to: felleskjønn (som tilsvarer dialektenes og nynorskens hankjønn) og intetkjønn. Der heter det altså både *båd-en* og *bog-en*. Tendenser til dette fins også i tradisjonelt bokmål/riksmål.

Et av de viktigste måla for tilnærmingspolitikken var å innføre trekjønssystemet i bokmål ved å ta opp særskilte hunkjønnsformer på *-a* – den mest utbredte forma i dialektene, bl.a. på Østlandet – i bestemt entall av opphavlige hunkjønnsord. Allerede i 1917 blei det tillatt å bruke hunkjønnsformer etter nesten de samme reglene som i dialektene og nynorsken, og i noen ganske få ord (som *kua*) blei det obligatorisk. Men de valgfrie hokjønnsformene slo ikke igjennom i praksis. I 1938 fikk over 1000 substantiv obligatorisk hokjønnsbøying. Dette var en av hovedgrunnene for den sterke riksmålsreaksjonen etter krigen, men det varte helt til 1981 før dette vedtaket blei endelig omgjort og over halvparten av disse igjen fikk valgfri *-en*-ending. Etter 2005 er hokjønn og felleskjønn generelt valgfritt i alle historiske hunkjønnsord, dvs. ord som er eller kan være hunkjønnsord i dialektene og nynorsk, inkl. de fleste ord på *-ing* (*fisking*) og *-het* (*kjærlighet*). Også ord på *-ning*, f.eks. *setning*, kan etter 2005 være valgfritt hunkjønn, med noen unntak, særlig personbetegnelser (*slektning*, *flyktning*).

I disse åra har det skjedd ei utvikling i språkbruken: *a*-formene i mange ord har glidd inn i det vanlige skrevne og talte bokmålet. Det gjelder særlig dagligdagse ord: *boka*, *gata*, *øya*, *sola*, *skåla*, *bygda*, *senga* osv. Det var for det meste slike ord som fikk obligatorisk *-a* i 1938, og det er sannsynlig at de er kommet for å bli. Ved mer litterære ord, som *skrifta*, *betydninga* eller *kvinna*, virker nok *-a* mer radikalt enn i de orda vi nettopp nevnte. Konklusjonen må vel bli at den som vil skrive radikalt bokmål, bør bruke sitt eget språkøre og vurdere hvert enkelt ord for seg.

Adjektiver og determinativer

Sjøl om kjønn primært er en egenskap ved substantiv, blir det pga. samsvarsbøying gjenspeilt også i adjektiver og determinativer, tidligere kalt artikler og adjektiviske pronomen. Disse ordene *har* ikke noe kjønn, men *bøyes* i kjønn, avhengig av det substantivet de står til. Det normale i norsk er at de har to former i ubestemt entall, ei felleskjønnsform som er lik stamma (f.eks. *sterk*) og ei intetkjønnsform på *-t* (*sterkt*). Men en del determinativer og et par adjektiver har ei valgfri hokjønnsform vsa. felleskjønnsforma:

- den ubestemte artikkelen *ei*



- eiendomsorda *mi*, *di* og *si*
- bøyingsformene *anna* og *inga* (av *annen* og *ingen*; merk at *anna* også kan være intetkjønn)
- adjektivformene *lita* og *eiga* (av *liten* og *eigen* – *egen* har inga særskilt hunkjønnsform)

De fleste bokmålsbrukere vil vel føle det slik at disse formene ikke står helt «likt». *Ei*, *mi*, *di* og *si* er ganske vanlige og føles vel i dag forholdsvis «nøytrale»; de andre er langt mer sjeldne (bortsett fra *lita* i uttrykk som *ei lita jente*). Men heller ikke de vanligste formene er det så lett å gjennomføre fullt ut etter reglene i folkemålet. Den eneste faste regelen for bruken av disse formene er at det alltid må hete *mi*, *di* og *si* etter et substantiv på *-a* i bestemt form. Bruker en først *lua*, må det altså hete *lua mi* (mens en likevel kan skrive *en annen lue*, *min egen lue*). Og det må hete *si eiga* og *ei anna*, med hunkjønnsform av begge ordene, mens det kan hete både *si egen*, *ei annen* og (vanligere) *sin egen* og *en annen*.

En kan altså si det slik at hunkjønnsformene har erobra seg noen faste nisjer i bokmålet, og utafor der ligger ei stor gråsoner hvor de blir brukt inkonsekvent, men mest i muntlig, dagligdags eller folkelig stil, såkalt lavprosa. En del mennesker bruker dem nok også i formell og høytidelig stil; da er det gjerne for å demonstrere at de er gode nok også til det bruk, og for å motvirke stempelet på dem som en slags «fritidsformer». Og det er ikke umulig at disse da er på parti med framtida – dersom en vurderer det ut fra utviklinga de siste femti åra. Hunkjønnsformer har en langt mer «normal» klang i språkbruken i dag enn i 1938, delvis fordi de har vært brukt så mye i lærebøkene at folk er blitt vant til å se dem fra barnsbein av, delvis fordi skriftspråket generelt har fått et mer «muntlig» preg enn den gangen. Men konsekvent bruk av hunkjønnsformer i alle sammenhenger er ikke noe krav, sjøl om en langt på veg gjennomfører slike former i bestemt form av substantiv.

Et særlig problem gjelder foranstilt eiendomsord: *mi lue*, som er ei form for "enkel bestemmelse". Her har norsk dagligtale normalt *lua mi*, med etterstilt eiendomsord og bestemt form av substantivet ("dobbelt bestemthet"), unntatt når en vil understreke eiendomsordet: *Dette er **mi** lue, ikke di!* ("enkel bestemthet"). Sammen med *egen* må eiendomsordet stå foran: *Han tok på seg si eiga lue*.

Intetkjønn flertall

Bøyinga av intetkjønn flertall er et anna vanskelig punkt i bokmålet. Vi ser på ubestemt og bestemt flertall hver for seg, sjøl om det er i bestemt flertall at motsetninga konservativ/radikal er tydeligst. Detaljene ser vi bort fra, siden dette ikke er ment som en fullstendig oversikt over substantiv-bøyinga i bokmål.

I ubestemt flertall kan vi skille mellom tre slags intetkjønnsord:

- 1) de som bare har den opphavlige (i intetkjønn) flertallsendinga *-0* (dvs. inga ending), som er de fleste enstavingsorda, f.eks. *år*,
- 2) de som bare kan ha den "analogiske" (dvs. overført fra han- og hunkjønnsord) endinga *-er*, som er de fleste på trykklett *-e*, f.eks. *møter*, og
- 3) de som kan ha begge endelsene, som er de fleste andre, f.eks. *problem(er)*.



Det er de siste som er interessante i samband med radikalt bokmål. Men hva som er mest radikalt av *problem*, *parti*, *kontor* osv. og *problemer*, *partier*, *kontorer* osv., er ikke så godt å si. Rett nok er de første formene de samme som de nynorske (i nynorsk har alle intetkjønnsord 0-ending) og er dermed ”samnorske”, men de nyere, analogiske formene er svært utbredt i dialektene (vel å merke i flerstavingsord), kanskje med unntak av Vestlandet. Så det spørres om ikke dette er de naturligste formene for stadig flere språkbrukere, slik at det samnorske og det folkelige her ikke faller sammen, fordi nynorsk holder på et eldre trekk som er på vei ut av talemålet de fleste steder. Vårt råd her er at folk bruker den endelsen som er mest naturlig for dem.

I bestemt flertall er det atskillig enklere, for der er det etter 2005 i nesten alle intetkjønnsord valg mellom den tradisjonelle analogiske endelsen *-ene* og den i skriftspråket nyere, men i talemålet opphavlige endelsen *-a*, som er spesiell for intetkjønnsord, akkurat som *-0* i ubestemt flertall. Unntak er ord som ender på *-a* i ubestemt flertall, f.eks. *skjema*, *fakta*, som bare kan ha *-ene*. Det kan altså hete *årene/åra*, *barnene/barna*, *møtene/møta* og *problemene/problema*. Men sjøl om endelsene *-0* og *-a*, og *-er* og *-ene*, fra et historisk synspunkt hører sammen, er det ikke noe krav om kopling av endelsene i ubestemt og bestemt flertall. Vi kan kombinere de to endelsene i hver form slik vi vil, og m.a.o. skrive *problemer* og *problema*, med den analogiske endelsen i ubestemt flertall og den opphavlige endelsen i bestemt flertall – og det motsatte, *problem* og *problemene* (og selvsagt også de mer ”konsekvente” kombinasjonene *problemer*, *problemene* og *problem*, *problema*).

Noen ord som ikke er intetkjønnsord, men som har samme ending som dem i ubestemt flertall (dvs. *-0*), nemlig *feil*, *ski*, *sko*, *ting*, kan etter 2005 ha valgfritt *-a/ene* i bestemt flertall. Disse ordene bøyes altså som intetkjønnsord i flertall.

Ser vi på den praktiske språkbruken, vil vi nok finne at *a*-endingene står svakere her enn i hunkjønn entall. Unntak er en del vanlige og konkrete ord som *dyra*, *husa*, *fjella*, *folka*, *åra*, og framfor alt *barna* og *beina/bena*, som knapt kan hete anna. Av ord på trykklett *-e* blir *øra* og *øya* brukt en del som uformelle varianter av *ørene* og *øynene*, og *øye* kan også ha flertallsformene *øyer* og *øya/øyene* vsa. de tradisjonelle formene *øyne(ne)*. Når *-a* her ikke står så sterkt som i hunkjønn, henger det bl.a. sammen med tendensen i dialektene til at særlig flerstava intetkjønnsord får analogiske flertallsendinger. En må vel tro at former som *møter*, *problemer* ”trekker med seg” former som *møtene*, *problemene*.

Personlige pronomen

Etter reformen i 2005 er det bare 3. person entall hankjønn som kan ha en tradisjonell og en radikal form i bokmål. Tradisjonelt heter det *han* i subjektsform og *ham* i objektsform. Men dette *ham* fins ikke i dialektene, og det er heller ikke mye brukt i muntlig bokmål. Det har derfor fått en stiv og «skriftspråklig» klang. Som trykklett form har dialektene stort sett ‘*an* eller ‘*n* (vi ser da bort fra de særskilte dativformene som fins mange steder). Derfor er *han* for lenge sia tillatt som objektsform også i det skriftlige bokmålet vsa. *ham*. I radikalt bokmål vil det oftest falle naturlig å bruke *han*. Teoretisk kan det skape uklarhet – f.eks. blir ei setning som *Elgen så han ikke* tvetydig dersom en ikke skiller mellom subjekt- og objektsform i pronomenet, jf. *Elgen så jeg/meg ikke* – men i praksis, dvs. i kontekst, er det sjelden noe problem. Det fungerer jo godt med pronomenet *dere*.

I hunkjønn var forma *ho* tidligere godkjent i bokmål, men den ble tatt ut i 2005, så nå kan det bare hete *hun* som subjekt (med *henne* som objektsform), enda dialektene har enten *ho* eller *hu* (og i Bergen og



Nordfjord *hon*).

Også 3. person flertall i bokmål kan sies å være problematisk fra et talemåls-synspunkt, enda norma er klar: Det skal hete *de* som subjekt og *dem* i andre funksjoner: *De så oss, og vi så dem*. Problemet er at dette skillet ikke er gjennomført i noen av dialektene, og knapt nok i muntlig bokmål. I dialektene heter det enten *di/dei* (i sør og vest) eller *dem/dæm/dom/døm* (i øst) i alle funksjoner, og i muntlig bokmål er det en sterk tendens til å bruke *de* også som objektform, især om det kommer ei relativsetning etter: *Si det til de som vil høre/de du kjenner*. Derfor er det også vanlig å skrive slik.



Verb

Det viktigste problemet for dem som vil skrive radikalt bokmål, er trulig endinga *-et*, som forekommer i flere former: preteritum og perfektum partisipp i visse svake verb, og perfektum partisipp av sterke verb. Problemet er at dette *-et* ikke har noe grunnlag i norsk folkemål (igjen med Bergen som unntak), og at de folkelige formene i de tilsvarende kategoriene har liten tradisjon i skriftlig bokmål og derfor kan føles vanskelige å bruke. Vi skal behandle svake og sterke verb hver for seg.

Svake verb

A-verb

A-verb er svake verb som ender på *-a* i preteritum og perfektum partisipp i nynorsk og de aller fleste norske dialekter, f.eks. *kasta*, *har kasta*. Tradisjonelt bokmål kan bare ha *kastet* i begge formene. Men forma *kasta* har vært jamstilt i bokmålet helt sia 1917. Det har da gjentatte ganger vært hevda at skulle de to målformene noen gang kunne samles på folkemåls grunn, var det et av de sentrale punkta at bokmålet gikk over til typen *kasta*.

I praksis har det vist seg vanskelig. Mens hokjønns substantiv med *-a* har seget inn i språkbruken og fått et mer og mer «normalt» stilpreg også i skrift, har a-endinga i verb virka som et langt mer drastisk brudd med tradisjonen, altså som en mye mer «radikal» formtype. Til og med i den sterkeste radikaliseringsperioden omkring 1950 blei disse formene opplevd som så «ekstreme» at de oftest blei unngått. Men i de siste tiåra har vi sett ei utvikling i språkkjensla som klart går i retning av å akseptere *a*-formene i stadig sterkere grad, iallfall muntlig. De står nok, som en i og for seg kunne vente, sterkest i «uvøren» og «frisk» språkbruk, men hos bevisste brukere av radikalt bokmål har de etter hvert fått en plass også i normalprosaen.

Etter vårt syn er det grunn til å støtte denne utviklinga, så vi vil rå til å bruke disse *a*-formene så langt en føler det naturlig. Men for mange vil det likevel være vanskelig å gjennomføre dem konsekvent: særlig i litterære ord (som *anmode*, *behage* o.l.) vil det være mer nærliggende å bruke *-et*. I det hele tatt er det svært vanlig at folk skifter mellom *-a* og *-et*, og det ser vi ingen grunn til å advare mot. Men vi vil oppmuntre til å bruke *a*-formene også i normalspråklige sammenhenger og ikke bare reservere dem for en lavprosaprega stil.

Slike partisipper kan også brukes adjektivisk: *nyvaska/nyvasket tøy*, *en såra/såret soldat*. Forma på *-a* er ubøyelig, men forma på *-et* har samsvarsbøyning, med en flertalls-form og bestemt form på *-ede*, valgfritt også *-ete*. Her får vi m.a.o. 3 muligheter: *såra/sårete/sårede soldater*, *den såra/sårete/sårede soldaten*. Den mest konservative forma er den på *-ede*, og den virker etter hvert noe stiv og formell, sjøl om den er vanskelig å unngå i ordet *elskede*. Forma på *-a* er den radikale forma også her, og naturlig å bruke dersom en bruker *-a* i verbale partisipper (*har vaska – nyvaska tøy*). Formene på *-ete* kan kanskje fungere som et slags kompromiss.

I denne sammenhengen kan vi nevne at endinga *-et* også er kjennemerke på ei gruppe adjektiv, men da jamstilt med *-ete*: *fillet/fillete*, *håret/hårete* osv. Også her er *-et* det minst talemålsnære: dialektene har enten *-ete* eller andre former som *-at*, *-åt*, *-ut* o.l. Det vil derfor være rimelig å skrive *fillete*, *hårete* osv. i



radikalt bokmål.

E-verb

E-verb er svake verb som får endelsene *-de/te* og *-d/t* i preteritum og perfektum partisipp, f.eks. *bygd(e)*, *dømt(e)*. Mange verb som er *e*-verb i dialektene og nynorsk, bøyes i tradisjonelt bokmål som *a*-verb med *-et* i begge formene, f.eks. *bygget*, *eiet*, *føyet*, *krevet*, *prøvet*, *strevet*, *trykket*. Disse formene blei gjeninnført i 2005, vsa. *bygd(e)*, *eid(e)*, *føyd(e)*, *krevd(e)*, *prøvd(e)*, *strevd(e)*, *trykt(e)*. Disse verba kan ikke få *-a*, så *-et* og *-a* er ikke alltid alternativer lenger, og systemet er blitt *mindre* enkelt på dette punktet. Her må den radikale forma da bli bøyning som *e*-verb. Så veldig radikalt er ikke dette, for det er vel snarere dette som er de umarkerte formene i dag. Især gjelder det i partisipp som *nybygde hus*, *trykte bøker* (istedenfor *nybyggede* eller *nybyggete*).

Sterke verb

Perfektum partisipp i sterke verb ender på *-et* i bokmål, mens nynorsk og dialektene har *-e* eller *-i*: *skrevet*, *krøpet*, *funnet* mot *skrive*, *krope*, *funne* eller *skrivi*, *kropi*, *funni* (rotvokalen kan variere i dialektene). Sørøstlandske bymål har her former på *-i* og med samme rotvokal som infinitiv, altså *skrivi*, *krypi*, *finni*.

Enkelte som skriver radikalt bokmål, opplever de sterke partisippformene på *-et* som en slags inkonsekvens når svake verb får *-a*-endelse. Men dette er strengt tatt ikke noen verre inkonsekvens enn å skrive *huset* og *eplet* med *-t* i intetkjønn, når uttalen over alt er med "stum" *t*, altså *huse* og *eple*. I muntlig bokmål blir sterke partisipp som *skrevet*, *krøpet*, *funnet* rett nok vanligvis uttalt bokstavrett med *t*, men en kan se det slik at også denne *t*-en kan være stum, slik at den dekker uttalen *skreve*, *krøpe*, *funne* i mange dialekter. Partisippformene på *-et* er derfor ikke så dialektfjerne som det kan se ut ved første øyekast, sjøl om de ikke dekker partisippformene på *-i* i østlandske og trønderske dialekter.

I preteritum av verb av typen *bite* og *bryte* (de to største klassene av sterke verb) har nynorsk og de fleste bygdemåla en diftong, henh. *ei* (*beit*) og *au* (*braut*). Men sørøstlandsk og sørlandsk har lenge hatt former med *øy* (*brøyt*) i stedet, og de har spredt seg til bymåla i snart hele landet. Derimot har dansk og tradisjonelt bokmål monoftongering til henh. *e* og *ø*, altså *bet*, *brøt* (men *fløy*, *løy*). I typen *bite* har *ei* lenge vært tillatt også i bokmål, og det gjelder fortsatt. I verb med eldre *d* i stamma blei *d*-en i 2005 strøket etter diftong, men bevart etter monoftong: *gnei*, *lei*, *rei* eller *gned*, *led*, *red*. I typen *bryte* var de nynorske formene med *au* tillatt også i bokmål, men i 2005 blei de bytta ut med bymålsformene med *øy*. Både typen *beit* og typen *brøyt* må vel regnes som en sentral del av et radikalt bokmål.



Konsekvens og stil

Hva er stil, og bør vi være konsekvente?

Vi har nå gjennomgått de formtypene som etter vår erfaring skaper størst problem for dem som vil skrive radikalt bokmål. Her skal vi se på de mer generelle problemene disse møter når de skriver, når enkeltorda og ?formene skal fungere i et samspill med hverandre. Vi skal drøfte ulike typer konsekvens, og vi skal se på om radikalt bokmål stiller krav til setningsbygning og uttrykksmåte som skiller seg fra det konservative.

Bør vi være konsekvente?

Å være konsekvent er vanligvis prisverdig. Det er tegn på en rak og rettlinja karakter, en personlighet som alle veit hvor de har hen. Men det *kan* overdrives og bli til konsekvensrytteri, og da kan det føre til isolasjon og ensomhet i dyrkinga av de skjønne idealer.

Noe av det samme dilemmaet gjelder i språkbruken. Ei prinsippløs vakling og vingling er ingen god reklame for det språksynet en ønsker å stå for – eller for en sjøl som skribent. Men konsekvensrytteri kan, som vi før har vært inne på, føre til ei språkform som på folk flest virker ekstrem og merkelig – samme hvor gode filologiske grunner en måtte ha for å skrive slik en gjør. Enda verre blir det om en omfatter konsekvensrytteriet til også å gjelde andre – eller *bare* å gjelde andre. Vi har alle sikkert hørt replikken: «Jeg mener alle må få bruke sin egen språkform (snakke dialekt, skrive radikalt bokmål, eller hva det måtte gjelde), bare de er konsekvente.» Dette er en måte å ufarliggjøre mindre prestisjetunge språkformer på, ved å måle dem med idealkrav som i praksis vil virke som ei tvangstrøye. (Ingen vil vel for alvor si: «Jeg mener alle må få lov til å skrive riksmål, bare de er konsekvente.»)

Språklig konsekvens kan være mange forskjellige ting, og det gjør saka enda mer innfløkt. Vi skal her drøfte fire forskjellige *konsekvensnivåer*, og vurdere hvilke krav det er rimelig å stille på hvert nivå. Det gjelder:

- 1) Full konsekvens over hele linja
- 2) Konsekvens innafor hver enkelt formtype
- 3) Konsekvens i skrivemåten av hvert enkeltord (isolert og i sammensetninger)
- 4) Konsekvens mellom rotord og bøyingsending

Den mest vidtgående forma for konsekvens er sjølsagt 1), mens de mest beskjedne konsekvenskrava er 3) og 4). I ei mellomstilling kommer 2).

1) Full konsekvens over hele linja

Dette innebærer at en overalt hvor det i det hele tatt er valgfrihet, bare velger radikale former, eller bare konservative. Vi trenger ikke bruke mange ord på dette her, for det skulle for lengst være klart at vi



avviser et konsekvenskrav av denne typen. De forskjellige formene det gjelder har så forskjellig stilling i talemålet, og så ulik stilverdi, at ei ensretting her er nærmest ugjennomførlig i praksis.

2) Konsekvens innafor hver enkelt formtype

«Formtype» her kan bety to ting. For det første kan vi nevne ord med visse fellestrekk i lydstrukturen, av den typen vi har drøfta under kapitlet «Ordformer». Som eksempel nevner vi ord med diftong vs. monoftong. Som vi allerede har skrevet, er disse formene så ulikt behandla i dialektene at det ikke er rimelig å se på dem som enhetlige formtyper lenger. Det er altså urimelig å kreve at en skal skrive *leite*, *meine* og *raud* fordi om en skriver *feit*, *sein* og *graut*. Her bør en kunne behandle hvert ord som en sjølstendig enhet i samsvar med sin egen språkfølelse.

Den andre betydningen av «formtype» er *bøyingskategori*. Da vil konsekvens bety at f.eks. alle ord som *kan* få hokjønnsbøyning *må* få det, at alle *a*-verb *må* få enten *-a* eller *-et* i preteritum og perfektum partisipp osv. Dette konsekvenskravet er nok *noe* lettere å gjennomføre, for bøyingskategoriene blir oppfatta mer som enheter i språket enn «formtyper» basert på lydstruktur. Men i praksis ser vi mye blanding og inkonsekvens, som vi alt har vært inne på før, og et mekanisk konsekvenskrav vil også her være uheldig etter vårt syn. De som har en språkfølelse som gjør det vanskelig å skrive *kvinna* og *dronninga*, bør kunne bruke *kvinnen* og *dronningen* sjøl om de holder seg til *døra*, *jenta*, *stua* osv. Men det hindrer ikke at andre *må* kunne bruke *kvinna* og *dronninga* i bokmål, uten å bli beskyldt for «stilbrudd», for også disse formene blir følt som naturlige av mange, trulig av stadig flere. Tendensen til at *a*-formene etter hvert blir mer «nøytrale» også i høytidelige ord, mener vi bør støttes og fremmes, men den enkelte språkbrukeren bør likevel vurdere hvert ord for seg på grunnlag av sin egen språk- og stilfølelse.

3) Konsekvens i skrivemåten av hvert enkeltord (isolert og i sammensetninger)

Dette vil si at en skriver ett og samme ord likt hele tida. Her syns vi som hovedregel at det *må* være rimelig å kreve konsekvens. Har en begynt med *sjøl*, *kvit*, *sjuk* og *framtida*, bør en også gjennomføre dem. Og da bør en også skrive *kvitmalt*, *kvitne*, *sjukdom* og *sjukehus*. (Men det betyr ikke noe krav om konsekvens i *ordvalg*, f.eks. *fornuftig* og *vettug*, *forskjell* og *skilnad* osv. Her kan idealet ofte være det stikk motsatte: at variasjon er bedre enn ei ensformig språkføring.)

Men heller ikke dette konsekvenskravet bør oppfattes som absolutt og gjennomføres mekanisk. I språkfølelsen til de fleste bokmålsbrukere er det fortsatt slik at radikale former i mange tilfelle har en annen stilverdi enn de konservative. (Vi uttrykker det så forsiktig fordi stilverdi er noe svært ustabilt; det forandrer seg stadig – og den stilistiske forskjellen mellom radikalt og konservativt språk var langt sterkere for noen tiår sia enn i dag.)

Denne forskjellen i stilverdi kan en velge å ta hensyn til i ulik grad. Ulike situasjoner og ikke minst ulike lesere kan kreve ulike former. En kan også spille på skilnadene i stilverdi og bevisst bruke ulike former av samme ord for å framkalle ulike assosiasjoner. Slik bevisst bruk av formvariasjonen i bokmålet kan ikke kalles «inkonsekvens» i vanlig forstand.

Trass i dette vil vi advare mot å reservere de radikale formene for spesielle språkbrukssituasjoner, f.eks. ved å bruke dem bare i lavprosa eller med nedsettende funksjon. Da forsterker en den lave stilverdien



disse formene har for mange og setter dem i en smal nisje i språket. Og det virker igjen inn på den generelle vurderinga av det språket disse formene har sitt opphav i – det folkelige talemålet – og indirekte som sosial diskriminering av de menneskene som bruker disse formene i sin egen dagligtale.

Den som vil skrive et radikalt bokmål og ha framgang med det, bør altså prøve å gi sitt bidrag til at folkemålsformene skal bli stadig mer akseptert som «nøytrale» skriftspråksformer, men uten å gjøre forsøk på å sprengre alle de eksisterende stilnormene blant bokmålsbrukerne i en eneste operasjon.

Et spesielt problem i denne sammenhengen er at når et enkeltord opptrer i sammensetninger, kan sammensetningen etter vanlig språkfølelse kreve ei anna form enn ordet trenger å ha når det står aleine. Disse sammensetningene har da gjerne en spesiell stilverdi. I en del slike tilfeller påbyr rettskrivinga «inkonsekvens». En kan skrive *fram* eller *frem*, men det må hete *framifrå* og *fremdeles*. *Lav*, *løs*, *grøt* og *sjøl* er fullt tillatte og til dels dominerende former, men det må hete *låghalt*, *lealaus*, *vassgraut* og *selvfølgelig*. Og den enkelte språkbrukeren kan gjerne gjennomføre andre slike «inkonsekvenser» der det ikke i og for seg er påbudt, f.eks. ved å skrive *sjøl*, men *selvsagt*. En kan her se det slik at sammensetninger med slike «avvikende» former er en slags «lån» fra andre varianter av norsk, enten det er konservativt bokmål (for den som skriver radikalt), eller det er nynorsk eller dialektene (for den som skriver konservativt). Også riksmålsbevegelsen anerkjenner i dag mange slike folkemåls-«lån» i sin norm, og fenomenet er egentlig helt normalt i de aller fleste språk.

4) Konsekvens mellom rotord og bøyingsending

Dette problemet kan eksemplifiseres med disse formene: *melka–melken–mjølka–mjølken*, *framtida–framtiden–fremtida–fremtiden*, *vakna–vaknet–våkna–våknet*.

Trulig vil de fleste fort slå fast at noen av disse formene er akseptable, sjøl om de ikke bruker dem sjøl, mens andre ikke er det. De konsekvent «radikale» og «tradisjonelle» formene er vel ikke så problematiske. Men hva med blandingsformene *melka/mjølken*, *framtiden/fremtida*, *våkna/vaknet*?

Vi vil tru at *melka* og *våkna* vil høres naturlige ut for de fleste, og de er da også i praksis vanlige talemålsformer. Det gjelder så vidt vi veit ikke *mjølken* og *vaknet* (sjøl om det heter *mjölken* på svensk), og de vil vel nettopp av den grunn oppfattes som fremmede og «rare» i skrift. Ut fra dette kan vi dra en generell konklusjon, nemlig at «radikale» bøyingsendinger gjerne står sterkere og blir følt som mer naturlige enn «radikale» lyd- og skriftformer i rotorda. En grunn til det er at de endingene det gjelder (særlig *a*-endingene) er dominerende i talemålet i alle landsdeler, mens de radikale formene i rotorda, iallfall i de eksemplene vi har nevnt her, gjerne har et snevrere grunnlag, for eksempel ved ikke å være gjengs på Sørøstlandet. En annen grunn er den mer fundamentale tendensen i språkutviklinga at endingene i dialektene gjerne står seg langt bedre mot påvirkning utafra enn rotorda. Ikke minst i bymål kan vi se at ord og former fra bokmål kan sige inn i dialektene og bli kombinert med de tradisjonelle endingene i dialekten. I Oslo hette det før *mjælka* med tjukk *l* i folkemålet. Det kan det også hete i dag, men *melka* med tynn *l* er trulig nå ei vanligere form. Og liknende eksempler fins i mengdevis.

Men vi kan også finne eksempler på en motsatt tendens, og ett av dem er *framtiden/fremtida*. Her er *framtiden* mest i bruk, mens *fremtida* knapt blir brukt i skrift. Årsaka er trulig at *fram* blir opplevd som mindre «folkelig» og «radikalt» enn *a*-endinga i dette tilfellet, slik at *framtiden* kan stå fram som ei kompromissform mellom *framtida* og *fremtiden*. Men vi kan merke oss at mens *fremtida* forekommer i



folkelig talemål (særlig i Nord-Norge), er *framtiden* ei svært «skriftspråklig» form, mest brukt i medie- og byråkratispråk.

Denne drøftinga av disse få eksemplene skulle gi et inntrykk av visse generelle tendenser i språkutviklinga som en bør være oppmerksom på når en velger former i sitt personlige radikale bokmål, og samtidig en advarsel mot å oppfatte disse tendensene som mekaniske lover.

Krever radikalt bokmål en spesiell stil?

Siden de radikale formene i manges øyne har en spesiell stilverdi, blir det ofte hevda at de krever en særlig stil overhodet, nemlig en enkel og endefram stil. Det vil si at ordvalg og setningsbygning må bygge på dagligtalens stil i motsetning til den formelle stilen som vi ofte finner i juridisk og byråkratisk språkbruk.

Etter vårt syn er det vanskelig å ha et enkelt og entydig syn på denne sammenhengen mellom stil og formvalg. Det er riktig at den talemålsfjerne kansellistilen er et tradisjonelt trekk i bokmålet; den går tilbake på eldre dansk skriftspråk, der den igjen bygger på forbilder i tysk og i siste instans latin. Mange mener det er stilbrudd å bruke radikale former i en slik talemålsfjern stil, og vi har forståelse for dette synspunktet.

Men dette bør ikke føre til at de radikale formene blir «lenka fast» til dagligtalens uttrykksmåte. Vi har bruk for mange forskjellige stilnivåer, og vi trenger også ulike fagspråk, til dels høyt spesialiserte. Vi ønsker ikke å gi de konservative bokmålsformene et slags monopol i fagspråk og «høystil». Derfor bør vi akseptere at radikale former også blir brukt i språklige kontekster som umiddelbart kan virke «ufolkelige».

Ei anna sak er at en kan arbeide for å redusere bruken av en del «kansellistiske» språktrekk generelt, uansett hvilken form av bokmål en velger å bruke. Vi vil støtte arbeidet for et enklere språk i medier og offentlig tjeneste, fordi det av demokratiske grunner ikke er heldig at sakprosaen fjerner seg for langt fra dagligtalens uttrykksmåte. Og i dette arbeidet kan kanskje de radikale formene spille ei positiv rolle, nettopp fordi mange opplever det slik at de «skriker» mot en stil fylt av lange og tunge setninger og en utilgjengelig uttrykksmåte. Nynorsken som offentlig språk *har* spilt ei slik rolle: dansk-tysk og «kansellistisk» uttrykksmåte strir så sterkt imot normene for hva som er god nynorsk at sjølve målforma virker som ei «sperre» og nærmest tvinger skribenten til å leite fram enklere og folkeligere måter å ordlegge seg på. Og det kommer i neste omgang leserne til gode. Om de radikale formene i bokmålet kan spille ei liknende rolle, vil det sannsynligvis komme *hele* bokmålet som målform til gode, og i neste omgang hele språksamfunnet.

Vi skal helt kort gi noen eksempler på «kansellistiske» språktrekk som en bør være forsiktig med:

– «substantivsjuke», dvs. abstrakte substantiv istedenfor adjektiv eller verb: *Vognføreren skal kjøre med tilbørlig **forsiktighet**. Nemnda har foretatt **fordeling** av statstilskottet. Landsmøtets **åpning** foregikk i samfunnshusets store festsal.*

Skriv heller: *Vognføreren skal kjøre så **forsiktig** som mulig. Nemnda har **fordelt** statstilskottet. Landsmøtet blei **åpna** i den store festsalen i samfunnshuset.*



- «attributiv sperring», dvs. lange tillegg, især preposisjonsuttrykk, foran et partisipp: *Den **ifølge aktor av tiltalte** begåtte forbrytelse.* Skriv heller: *Den forbrytelsen som aktor hevder at tiltalte har begått.*
- enkel bestemt form, dvs. substantivet i *ubestemt* form etter et bestemmerord: *Framstillinga er supplert med opplysninger om den **utvikling** som er registrert også i 1978.* Skriv heller: ... den **utviklinga** som...
- passiv, særlig med -s: *Det **henstilles** til trygdekontoret å se nærmere på saken. Søkeren **gis** støtte fra den første i neste måned.*

Skriv heller: Vi/NN **henstiller** til/oppfordrer/ber trygdekontoret ... Søkeren **får** støtte ...

Eksempelsetningene er tatt fra J. O. Fretland o.a.: *På godt norsk. Ei handbok i nynorsk målbruk.* En nynorsk setning er her omskrevet til bokmål.

Radikalt bokmål i praksis

Tekstprøver

I agitasjonen mot de radikale formene i bokmålet blir det ofte vist til den litterære tradisjonen, som da ensidig skulle være en riksmålstradisjon. Men det radikale bokmålet har en litterær tradisjon i seg sjøl – og den er like mye en del av vår nasjonallitteratur som riksmåls- og nynorskforfatternes verker. Her skal vi gi noen små smakebiter på litterær bruk av radikalt bokmål. Først to eldre forfattere: Johan Bojer (1872–1959) og Mikkjel Fønhus (1894–1973), og dernest tre representanter for vår tids litteratur: Dag Solstad (1941–), Tove Nilsen (1952–) og Kim Småge (1945–). Endelig tar vi med ei prøve på radikalt bokmål brukt i sakprosa: ei side fra ei doktoravhandling utgitt i 1984 om emnet «Talemålet i skolen» av Ernst Håkon Jahr (1948–).

Dette er sjølsagt bare tilfeldig valgte eksempler. For å synliggjøre og styrke den radikale bokmålstradisjonen har Landslaget for språklig samling sia 1963 delt ut en litteraturpris som har gått både til skjønnlitterære og faglitterære forfattere, bl.a. Kåre Holt, Elling M. Solheim, Hans Børli, Monrad Norderval, Gutorm Gjessing og Erling Pedersen (ved sida av Fønhus, Solstad og Nilsen, som er med i utvalget her). Og andre kan nevnes: Magnhild Haalke, Magne Østby, Ola Bauer, Karin Sveen, Ingar Skrede, Øyvind Myhre, Mari Osmundsen – men her stanser vi opprømsinga.

De prøvene vi tar med her, kan illustrere at det fins to hovedvarianter av radikalt bokmål. Den ene ligger nær opp til nynorsk, særlig når det gjelder *ordformer* som *kvit*, *vatn*, *heil*, *heim* og *aust*. Til gjengjeld kan bøyingsformene være mer tradisjonelle, særlig verbalformer på *-et* i stedet for *-a*. I dette utvalget kan Bojer, Fønhus og Småge regnes til denne typen. De har til felles at talemålsgrunnlaget deres ikke er sørøstlandsk. Individuelle variasjoner i språket er det likevel mye av; f.eks. har Bojer mer av *a*-former i verb enn de to andre.

Den andre hovedtypen er basert på sørøstlandsk bymål, særlig Oslo. Da får vi *hvit*, *vann*, *hel*, *hjem* og *øst*, men til gjengjeld flust med *a*-former både i substantiv og verb, ved sida av andre radikale former med grunnlag i disse bymåla (*veit*, *sjøl*). Denne typen finner vi først og fremst i verker av yngre forfattere etter 1970, og det har sammenheng med den «dialektbølgen» vi da fikk både i litteraturen og i samfunnet ellers. Også her finner vi individuelle variasjoner fra forfatter til forfatter. I dette utvalget kan Solstad, Nilsen og Jahr regnes til denne gruppa, og det samme gjelder det språket vi har brukt her i dette heftet.

I

Ungen hadde spent av seg de klærne som mora hadde breidd over ham, og nå satte han et lubbent bein til værs og prøvde få tak i si egen tå. Det kan det være mye å si om, derfor snakka han heile tia og sa do, do, do og la, la, la, men var mest på gråten likevel. Under dette ble de tjukke små låra nakne og begynte å fryse, og hvorfor skulle han så ikke hyle opp, så mora var nødt til å høre? Men sigden sang, sang uten stans. Barnet klynka ei stund og sugde på fingeren iblant og så opp i himmelen. For til den ene kanten var skyene mange mørke og stygge menn, men lenger borte var de så raue og blide, og høgt oppe var det et blått djup, som øynene sank lenger og lenger inn i, og ut av dette djupet begynte små lys å blinke.

Ungen prøvde å snakke til dem og sa la la la – og ba ba! Så strakte han ei lubben hand ut og prøvde fange

noen av dem, men rakk ikke langt nok. Så prøvde han reise seg over ende for å nå lenger, men sank djupere i kornet og fikk et aks tvers over ansiktet. Den lubne handa fikk fatt i akset og slengte det til side, men heile det vesle ansiktet ble et eneste sinne. Det hender at ulykka reint tar makta fra en, og det lød et jammerhyl. Mora bare skar og skar. Nå grudde hun seg for å bli ferdig, for da måtte hun rette seg opp.

Da var det at ungen tidde igjen. Øynene hans var blitt så store. Ikke visste han at stjernene der oppe spilte seg i dem. Men det var glidd fram en halv gullring over de mørke åsene i aust. Den var så blank, og igjen strakte barnet hendene ut. De små låra glømte at de fraus, beina sto rett til værs sammen med armene, det var som heile den vesle kroppen ville lette på seg og fly der opp og leike. Til slutt fikk gullringen et ansikt som bestemor, og da barnet ble sikker på det, satte det i å le.

Johan Bojer: Den siste viking (1921, språklig revidert med forfatterens godkjenning 1958).

II

Dagen etter sto han på Manfjellet.

Et djupt og breitt dalføre gravde seg gjennom jorda, beint under ham. Mot aust traff det sammen med enda et dalføre, og der kunne han se noen kvite prikker som lyste i sola. Det var husa der menneskene bodde.

Dernede hadde de full vår. Jorda var svart.

Gjennom skogene under Manfjellet sjoet en elv. Men litt lenger ute, der liene rundet av og til tok til å stupe, var det som om et sint villdyr stadig lå og murret ...

Det var duren fra Aurdalsføssa Rugg hørte.

Fossene gikk svære nå under snøbråninga. To hundre meter falt de, som nedover en bratt trapp. Uttømmelige vannmasser som aldri stanste og aldri kvilte, som spilte i farger under solbrannen. I berghølene, der det var langt til bunns, fløt de djupt svarte. Over svaberga veltet de dovent grønne. Nedover fallene høljet de som drivkvite snøskrier.

Av og til kunne et tre miste fotfestet lenger oppe langs elva.

Vatnet gravde jorda bort under rota på det; rottrevlene fikk ikke tak lenger. Treet mistet likevekta og tok til å ligge på skakke. For hver dag hang treet mer og mer på skakke, lavere og lavere over elva, som om det var tørst og ville bøye seg ned etter drikke. Så stupte det til slutt helt uti, og strømmen bøyde kvistene sammen til hele treet liknet en reverompe.

Men vatnet steig.

Mikkel Fønhus: Der villmarka suser (1919, seinere revidert språklig).

III

Torill Karlsen skulle bli lærer. Derfor bodde hun i Halden. Hun leste mye pedagogikk, for det var det største skolefaget, men hun regna sjøl den kunnskapen for helt bortkasta. Dette er pedagogikk for dem som trur at folk er syndige, født onde. Det er pedagogikk for å få folk som er onde til tross alt å bli nyttige mennesker, slik at samfunnet kan rulle og gå. Det er en pedagogikk som går ut fra som sjølsagt at mennesket er noe som skal bli styrt av Styrerne. Torill hadde bare forakt til overs for den pedagogikken. Hun hadde sin egen pedagogikk, den ville hun bruke. Hun gleda seg til å bli lærer. Det var så mye hun skulle gjøre da. Hun hadde vært i praksis allerede, og hadde helt nifse erfaringer. Hun fortalte små episoder til Axel, som måpende bare kunne si: Jøss, er det sånn ennå? Hun satt og skulle rette skriveprøver i 3. klasse. Da ropte hun til Axel at hun hadde funnet ut noe fantastisk. Hun sa at de elevene som var skolesvake, og som kom fra arbeiderhjem, de gjorde alle den feilen stadig å skrive -en endelser. F.eks. en bokse – boksen (bukse). Hva betydde det? Jo, det betydde at når barn fra arbeiderhjem ikke direkte veit hvordan et ord skal skrives, så må de gjette, og hvordan gjetter de da? De gjetter alltid at det riktige språket er annerledes enn det de sjøl snakker. Hvilken arbeidergutt eller arbeiderjente på Østlandet har noen gang sagt buksen? Ingen. Men når de må gjette, så gjetter de at det heter buksen. De er overbevist om, og et eller annet sted må de ha fått den overbevisninga fra, at deres språk er galt, slik som de snakker, slik er det ikke «fint» eller riktig å snakke. Dette er i Halden, sosialdemokratiets perle i Norge. Sønnene og døtrene til arbeidsfolk på Kaken, Rieber, Catrineholm, Porteføljen, Noack, osv, skriver buksen når de ikke direkte veit at det heter buksa. Det kaller jeg å være språklig kua, sa Torill. Og skal jeg ikke lære ungene noe annet når jeg blir lærer, så skal jeg i hvert fall lære dem å gjette at det språket de snakker, er det riktige språket. For meg kan de godt skrive boksa, når det skal være buksa, bare de ikke skriver buksen. Tydeligere enn i sånne skrivebøker for unger på 10 år ser du ikke klasseforræderiet. Sosialdemokratiet har ikke en gang gidde å forsøke å gi ungene en språklig stolthet, for hvis de får stolthet på et område, så kan jo dette spre seg – og da kan det bli klassekamp, streiker, og uro både på skoler og på arbeidsplasser.

Dag Solstad: 25. september-plassen (1974).

IV

Vi kom fra alle kanter av landet, fra myggviddene i nord og svaberga i sør, fra de regnpiska fergekaiene i vest og de mørke granskauene i øst. Vi bar med oss måkeskrik og maskinlarm, fjøslukt og kontorstøv, elvesang og gatespråk. Som farende fanter med vaklende flyttelass bakpå kjøretøyer som segna under vekta av vår samla eiendom kom vi humpende så søla skvatt.

Drømmen var endelig gått i oppfyllelse. Fulle av forundra og samtidig skeptisk forventning mønstra foreldra våre de svære kolossene vi skulle bo i. Her hadde granskau og kornåkre sust for seg sjæl i all tid. Her hadde elg og rev tråkka stiene aleine. Her hadde det ikke vanka andre enn eneboere, munkar og bondeknøler.

Men nå kom vi, og ingen visste hvilke nisser vi hadde med på lasset. For her skulle det bli plass til tusenvis av etterkrigstidas hussøkende skarar. En hel by for seg, flunkende ny og moderne.

Hver dag kom nye flyttelass, det skulle toogsytti til for å fylle opp én høyblokk. Rundt dem samla de som allerede hadde fått sitt i hus seg for å se hva de nye folka brakte med. Det var røverkjøp og arvegods, stolthet og armod om hverandre. Nå blei alt stilt til skue, det vi eide og ikke eide. Mødrene våre så forlegent til sida og favna forsiktig sine egne ungjentedrømmer der de bar inn hyrdegrupper og nipsdanserinner og soveværelseslampetter i rosa silke. Fedrene våre sjaua og sleit sammen med øltørste flyttemenn og hadde mer enn nok med å bekymre seg over tyngden av tomme lommebøker.

Sjøl stilte vi bevæpna med teddybjørner og trehjulssykler og en drøm om å få ha hest og gris på verandaen. En hær av unger som ved første møte med blokka la nakken bakover i stolt forvissning om at vi skulle bo i landets høyeste hus.

Vi skulle befolke skyskrapere!

Tove Nilsen: Skyskraperengler (1982).

V

De begynte planmessig å kle på seg. Trødde på seg et levende celle-fylt hylster. Et svart hylster som smøg seg rundt kroppen. Svart var høgtidens farge før, når begynte skikken med bleike, kvite innvielsesklær? Kvitt var livsfiendtlig, lik snø og is. Kaldt og bare egnet til langtidsoppbevaring. Gjerrig på sitt eget frosne innhold. Jorda var svart, varm og svart. Den dampet, levde, utarmet seg sjøl om igjen og om igjen for å gi nytt liv, – spirer, planter, avling. Tok kjærlig imot avfallet, livsavfallet, og satte gavmild i gang heile prosessen på nytt.

Hun tittet på Vidar, heilsvart amfibie-menneske med innvielsessky rundt seg. Fikk et innfall, smatt ut på kjøkkenet og knipset av en blodrød pelargonium-dusk, festet den på han. – Du må ha med deg offergaver til Afrodite. Så svart og jævlig som du ser ut, så blir du nok snart en yndling. Han reiv kvasten i to og plasserte en på henne. – For fritt leide hos Neptun, – plasser den i skjegget på han. De så på hverandre, oppspilte som to unger på veg til første skoledag med ransel og fargestifter og flunkende ny tegneblokk.

Dagen var samarbeidsvillig, – østavind og klarvær. Inne i bukta lå sjøen i ro, lenger ute pyntet bølgene seg med kvitt slør. Bare den lange havdønningen fikk små vannarmer til å hoppe leikent i været når de traff steiner og utspring i fjæra. Ute i gloven, ei rundslipt jettegryte, dreiv havet som alltid på med sin kurtise. Vannstrømmen presset seg inn i den trange åpningen, breide seg rådvill utover i det overraskende store rommet og trakk seg nølende tilbake. Like etter var den der igjen, som en nysgjerrig røyskatt, og presset seg med stor kraft innover. Ble tatt imot og avvæpnet, nøytralisert til stillingsenergi. Rådvillhet, – og ut igjen. Om igjen og om igjen, gikk aldri lei, lærte aldri. Gnicket og skurte av mineralkorn som bygde opp nytt landskap i en endeløs prosess. Et forandret landskap hvor kjælna vannarmer plutselig ikke kom til, de rakk ikke opp. De forandret sitt eget spill med sitt spill.

Kim Småge: Origo (1984).

VI

Generelt kan vi si at de som sterkest har hevda at vi i Norge *har* et standardtalemål på linje med det vi finner i andre land, også er de som gjennom åra har vært mest skeptiske til bestemmelsen om talemålet i skolen. For hvis det forholdt seg slik, at en spesiell talemålsvariant virkelig var, iallfall tilnærma, allment akseptert som standardnorsk, ville det ikke være mer unaturlig i Norge enn i Sverige og Danmark at dette standardtalemålet også var undervisningsemne og undervisningsspråk i skolen.

Men her er det altså at språkstriden og målreisinga bryter inn og gjør språksituasjonen i Norge «unormal». Det var målrørsla som i første rekke stridde fram bestemmelsen om talemålet i skolen. Den forståelsen målrørsla hadde av språksituasjonen, gav ikke rom for et standardtalemål av den type landsmålsmotstanderne argumenterte for og tok for gitt. Målrørsla så på det talemålet som blei brukt av embetsstanden og de øvre sosiale lag ellers, som *unorsk*, fordi det i stor grad bygde på dansk skriftspråk. Med det skarpe og prinsipielle skillet målrørsla ut fra sitt syn var nødt til å dra mellom *norsk* og *dansk*, var den også nødt til å motarbeide det talemålet som prestisjemessig og etter utbreiing i landet var det eneste som aleine skulle ha kunnet fungere som et standard talemål for hele nasjonen. Ettersom målrørsla så på dette talemålet som i prinsippet *dansk*, og dermed unasjonalt, måtte det bli ei hovedoppgave for reisinga av et ekte norsk mål å motarbeide bruken av dette talemålet. Og det stedet der dette kunne gjøres lettest, var nettopp i skolen på landet. Med vedtaket i Odelstinget i 1878 blei det slått fast at det målrørsla anså som norsk talemål, nemlig de norske dialektene, skulle rå grunnen i skolen, ikke det talemålet som i samfunnet ellers generelt var akseptert som standardtale.

Ernst Håkon Jahr: Talemålet i skolen. En studie av drøftinger og bestemmelser om muntlig språkbruk i folkeskolen (fra 1874 til 1925). (1984).